

Jakub Gałęziowski

[Uniwersytet Warszawski]

 <https://orcid.org/0000-0003-1595-4598>

Czas na analizę! O potrzebie seminariów historii mówionej¹

[Time for analysis! On the need for oral history seminars]

DOI: 10.26774/wrhm.358

Data wpłynięcia tekstu: 19 października 2022 r.

Data wpłynięcia tekstu po poprawkach: 4 listopada 2022 r.

Data publikacji: 22 grudnia 2022 r.

Praca jest oryginalna i nie była nigdzie wcześniej publikowana.

Abstrakt

W artykule zdiagnozowana została potrzeba stworzenia przestrzeni do wspólnej analizy wywiadów w ramie historii mówionej, która jako praktyka badawcza i aktywność obywatelska jest już od dawna obecna zarówno w polskiej historiografii, jak i szerzej w polskiej kulturze. Po wielu latach doskonalenia warsztatu metodologicznego w zakresie prowadzenia wywiadów, ich opracowania i archiwizacji, a także pogłębiania refleksji etycznej, przyszedł czas na upowszechnianie źródeł ustnych oraz podejmowanie pracy analitycznej zarówno istniejących już materiałów, jak i nowo pozyskiwanych wywiadów. Tekst jest zachętą do udziału w Seminariach Historii Mówionej, których celem poza kolektywną interpretacją źródeł będzie namysł teoretyczny, metodologiczny i etyczny nad *oral history*, do którego zaproszeni są przedstawiciele różnych dyscyplin, ośrodków i organizacji praktykujących historię mówioną w Polsce.

Abstract

The article diagnoses the need to create a space for collaborative analysis of interviews in the frame of oral history, which as a research practice and civic activity has long been present both in Polish historiography and in Polish culture. After many years of improving methodological skills of interviewing, processing and archiving oral accounts, as well as advancing ethical reflection, the time has come to disseminate oral sources, as well as to undertake analytical work on both existing material and newly collected interviews. This text is an encouragement to participate in the Oral History Seminars, which will aim, in addition to the collective interpretation of sources, to bring together theoretical, methodological and ethical reflection from representatives of various disciplines, centers and organizations that practice oral history in Poland.

Słowa kluczowe

historia mówiona w Polsce, seminaria historii mówionej, metodologia, analiza, interpretacja, etyka, multidyscyplinarność

Keywords

oral history in Poland, oral history seminars, methodology, analysis, interpretation, ethics, multidisciplinary

Polska historia mówiona ma nieoczywiste korzenie. Ci, którzy jeszcze na przełomie lat 60. i 70. XX w. zaczęli odwoływać się do wywiadów z uczestnikami zdarzeń z przeszłości, robili to poza dopiero rozwijającym się na świecie nurtem *oral history*. Byli to ówczesni polscy historycy współczesności, jak Jan Ciechanowski czy Tomasz Strzembosz². Kiedy zaś na Zachodzie począwszy od końca lat 70., aż po przełom lat 80. i 90., przetaczały się najbardziej doniosłe debaty teoretyczne i metodologiczne w humanistyce i naukach społecznych, działacze antykomunistycznej opozycji skupieni wokół wychodzącego w Warszawie od 1982 r. podziemnego pisma „Karta”, wyszli w teren, by praktykować utrwalanie doświadczeń grup wówczas marginalizowanych: byłych zesłańców, mieszkańców dawnych Kresów Wschodnich oraz opozycjonistów. Profesjonalni historycy uznawali usłyszane opowieści za źródła wywołane, mające, jak wszystkie inne źródła historyczne, podlegać krytyce, w praktyce jednak stosowane jako ilustracja (potwierdzenie) stawianych tez; aktywiści postawili sobie za cel dawanie świadectwa prawdzie historycznej, przechowywanej w pamięci indywidualnej i rodzinnej, a publicznie skrywanej i/lub zakłamywanej. Jedni i drudzy tego, co robią, ani nie nazywali historią mówioną, ani nie umieszczali w szerszej perspektywie teoretycznej i metodologicznej. Podobnie działo się zarówno ze świadectwami (ustnymi i potem spisywanymi, oraz pisanymi) składanymi przed komisjami dokumentującymi zbrodnie nazistowskie czy w miejscach pamięci (m.in. w obozach zagłady i koncentracyjnych)³, jak i pracami (pisemnymi) wysyłanymi na słynne

- 1 Za lekturę i komentarze dziękuję Piotrowi Filipkowskiemu, Kai Kaźmierskiej i Katarzynie Waniek.
- 2 Według klasyfikacji Dobrochny Kałwy byłyby to pierwsze (z trzech wyróżnionych) paradygmatyczne pokolenie historyków. Odwoływali się oni do źródeł wywołanych w celach rekonstrukcji przeszłych wydarzeń; D. Kałwa, *Historia mówiona w polskich badaniach dziejów najnowszych*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 7 (2017), s. 163–183. Szukając legitymizacji dla tej praktyki badawczej w historiografii, większość autorów tekstów wymienionych tutaj sięga do propozycji metodologicznej Krystyny Kersten, która postulowała poszerzenie warsztatu naukowego historyków o metody właściwe naukom społecznym i psychologii; K. Kersten, *Relacje jako typ źródła historycznego*, [w:] *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 17–21 września 1968 r. Referaty plenarne. Sekcje VII–XI*, Warszawa 1968, s. 316–329; eadem, *Historyk – twórca źródeł*, „Kwartalnik Historyczny”, 1971, nr 2, s. 313–329.
- 3 Tuż po wojnie na masową skalę zbierano w Polsce relacje osób, które przeżyły wojnę i okupację, w tym ocalałych z Zagłady i jej świadków. W ten sposób starano się dokumentować nazistowskie zbrodnie popełnione na ziemiach polskich. Zajmowały się tym m.in. Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce – instytucja państwowa działająca w latach 1945–1949 czy Centralna Żydowska Komisja Historyczna (1944–1947); obie instytucje miały swoje liczne filie w terenie. Po latach podobną metodą zaczęto posługiwać się w Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, a także innych miejscach pamięci. Zob. m.in. M. Chorążki, *Świadek, protokół przesłuchania świadka oraz relacje jako źródło do badania dziejów historii najnowszej. Podobieństwa i różnice w pracy prokuratora IPN i historyka*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 5 (2015), s. 57–75.

konkursy pamiętnikarskie, sięgające tradycją lat 30. XX w.⁴ Wszystkie wymienione źródła czy teksty kultury bywają dziś bez większych (albo i żadnych) zastrzeżeń zaliczane do historii mówionej.

Pionierskie prace naukowe świadomie nawiązujące do *oral history* (w teorii i w praktyce) pojawiły się w Polsce znacznie później, bo na początku lat dwudziętych⁵, tak jak i pierwsze archiwa, które w swej nazwie zawierały odwołanie do historii mówionej. Wciąż największe Archiwum Historii Mówionej Ośrodka KARTA i Domu Spotkań z Historią przejęło wspomniane kolekcje rozmów nagrywanych jeszcze na przełomie lat 80. i 90. (chodzi o tzw. Archiwum Wschodnie i Archiwum Opozycji), a następnie uzupełniało swoje zbiory o kolejne tysiące wywiadów. Inne instytucje nagrywały relacje uczestników wydarzeń historycznych, niejako zaczynając „od zera” (np. Muzeum Powstania Warszawskiego). W ten sposób wyznaczono wzór powielany i praktykowany po dziś dzień przez większość ośrodków gromadzących relacje ustne – przeważnie historie życia i wspomnienia osób, które przeżyły wiek XX z jego największymi dramatami, a wśród nich przede wszystkim represjonowanych przez oba systemy totalitarne: nazizm i komunizm, z czasem również ocalałych i świadków Holokaustu. Koncentracja na tych grupach rozmówców zaważyła na charakterystycznym rysie polskiej historii mówionej odróżniając ją od światowej, głównie zachodniej *oral history*, skupionej na innych kategoriach społecznych, jak m.in. płeć, klasa czy kolor skóry. Pozostawanie poza trendami wyznaczanymi przez kolejne zwroty w humanistyce i naukach społecznych wynikało według Dobrochny Kałwy w dużym stopniu z wieloletniej

- 4 Paul Thompson w zjawisku tym upatrywał korzeni historii mówionej w Polsce; P. Thompson, J. Bornat, *Głos przeszłości. Wprowadzenie do historii mówionej*, tłum. P. Tomanek, Warszawa 2021, s. 121–122, 182–193. Autorzy wstępu do polskiego tłumaczenia tego dzieła zwrócili uwagę, że taki zabieg może być zaskakujący dla odbiorców w Polsce (s. 21). Więcej na temat przedwojennych konkursów pamiętnikarskich, a także reaktywacji tej praktyki przez uczniów Floriana Znanieckiego: Jan Szczepańskiego i Józefa Chałasińskiego, i jej instytucjonalizacji w postaci działającego od końca lat 60. XX w. Towarzystwa Pamiętnikarstwa Polskiego, zob. *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, red. K. Kaźmierska, Kraków 2012, s. 21–24. Tam też szersza bibliografia na ten temat. Zob. też artykuł zestawiający ze sobą oba typy źródeł, pamiętniki konkursowe i współcześnie przeprowadzane wywiady biograficzne: A. Wylegała, *Pamiętniki konkursowe oraz współczesne wywiady jako komplementarne źródła do badania chłopskiego doświadczenia reformy rolnej*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. 66 (2022), nr 2, s. 185–211.
- 5 M. Kurkowska-Budzan, *Historia zwykłych ludzi. Współczesna angielska historiografia dziejów społecznych*, Kraków 2003; D. Kałwa, *Kozetka historyka: oral history w badaniach życia prywatnego*, [w:] *Rodzina - prywatność - intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim. Sympozjum na XVII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich (Kraków 15–18 września 2004)*. Zbiór studiów, red. D. Kałwa, A. Walaszek, A. Żarnowska, Warszawa 2006, s. 181–190; B. Klich-Kluczevska, *Przez dziurkę od klucza. Życie prywatne w Krakowie (1945–1989)*, Warszawa 2005; M. Kurkowska-Budzan, *Antykomunistyczne podziemie zbrojne na Białostocczyźnie. Analiza współczesnej symbolizacji przeszłości*, Kraków 2009.

izolacji polskich badaczy. Nurt „obywatelsko-edukacyjny” historii mówionej miał natomiast znacznie więcej wspólnego z równoległe funkcjonującymi inicjatywami w całym regionie Europy Środkowo-Wschodniej⁶. Po tej stronie żelaznej kurtyny dowartościowywał on opozycyjną wobec oficjalnej historiografii wersję dziejów, a po upadku komunizmu przyczynił się do budowania postkomunistycznej pamięci zbiorowej. Rozdźwięk między doświadczeniem osobistym a oficjalnym przekazem o wydarzeniach niedawnej przeszłości uświadamiał potrzebę zbierania i zachowania dla potomności relacji naocznych świadków, wskazujących na alternatywną wersję historii. W rezultacie historia mówiona w tym regionie, jak słusznie zauważa Kałwa, „była w swoich początkach historią polityczną, ponieważ postulat oddania głosu grupom wykluczonym – jeden z fundamentów historii mówionej – oznaczał, inaczej niż w krajach zachodnich demokracji, oddanie głosu przedstawicielom elit politycznych, intelektualnych i kulturalnych, represjonowanych, zmarginalizowanych lub wykluczonych z dominującego dyskursu”⁷.

W pierwszej dekadzie XXI w. nastąpił w Polsce boom na historię mówioną, który trwa do dzisiaj: nagrywa się wywiady (najczęściej z tzw. świadkami historii⁸) w liczbie, nad którą obecnie nikt już nie ma kontroli. Nagrywają badacze reprezentujący różne dyscypliny humanistyczne i nauki społeczne, pracownicy instytucji kultury, aktywiści z organizacji pozarządowych, archiwiści społeczni i uczniowie. Tworzone są mniejsze lub większe kolekcje różnego typu relacji, na wieloraki użytek; najczęściej o charakterze dokumentacyjnym i popularyzatorskim, a także lokalne archiwa historii mówionych. Na tym tle zdecydowanie najmniej widoczne były efekty pracy naukowców, którzy, jeśli już je publikowali, to często pod szyldami innymi niż historia mówiona, gdyż prestiż teje w środowisku naukowym był i jest niewielki, a status wciąż niejasny (zdarza się jeszcze być zapisywana w cudzysłowie). Jedynie na nielicznych uniwersytetach uczyło się historii mówionej i to w zasadzie nie zmieniło się znacząco do dziś.

6 D. Kałwa, *Historia mówiona w krajach postkomunistycznych. Rekonesans*, „Kultura i Historia”, nr 18 (2010), <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/1887> (dostęp: 18 IX 2022 r.).

7 *Ibidem*. Pomijam tutaj pojedyncze prace wychodzące spod pióra polskich badaczek i badaczy, które wykraczały poza ten paradygmat. Wśród nich m.in.: E. Szpak, *Między osiedlem a zagrodą. Życie codzienne mieszkańców PGR-ów*, Warszawa 2005; eadem, *Mentalność ludności wiejskiej w PRL. Studium zmian*, Warszawa 2013; N. Jarska, *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945-1960*, Warszawa 2015; M. Kurkowska-Budzan, M. Stasiak, *Stadion na peryferiach*, Kraków 2016; M. Stasiak, *Polio w Polsce 1945-1989: studium z historii niepełnosprawności*, Kraków 2021.

8 Warto w tym miejscu przywołać tekst Marty Kurkowskiej-Budzan z jej typologią rozmówców ze względu na paradygmat historii mówionej, w jakim porusza się osoba nagrywająca wywiady; M. Kurkowska-Budzan, *Informator, świadek historii, narrator – kilka wątków epistemologicznych i etycznych oral history*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 1 (2011), s. 9-34.

Marginalna pozycja historii mówionej w ramach akademickiej historiografii jest podobna do tej, jaką posiada socjologia biograficzna względem ogółu badań socjologicznych, uwzględniając nawet ich część jakościową. To nie jedyna cecha, która łączy obie te perspektywy badawcze. Za pewien symbol można dziś uznać fakt, że pierwszy projekt badawczy z zakresu socjologii biograficznej realizowany w Polsce po roku 1989 z wykorzystaniem metody narracyjnego wywiadu autobiograficznego dotyczył właśnie wojennych doświadczeń Polaków⁹. Nagrane wówczas relacje – dane empiryczne pozyskane dla konkretnych celów badawczych – stanowią obecnie nieocenione źródło historyczne (a z dzisiejszej perspektywy nawet bliżej im do historii mówionej). Dzięki powołaniu do życia Archiwum Danych Jakościowych materiały wytworzone przez łódzkich socjologów zostały zdigitalizowane i są dostępne dla innych badaczy¹⁰.

Za centrum polskich badań biograficznych uważa się Łódź, gdzie od lat 80. XX w., dzięki współpracy z niemieckimi naukowcami, realizowane są liczne projekty, organizowane warsztaty i seminaria. Swoje piętno odcisnął na łódzkiej biografistyce Fritz Schütze, którego autorską metodą narracyjnego wywiadu biograficznego inspirują się nie tylko socjolodzy¹¹. Należy w tym miejscu zauważyć, że wpływ tych ostatnich na polską historię mówioną był znaczny i pozostaje znaczący¹². Przyjęcie przez dokumentalistów z Ośrodka KARTA techniki przeprowadzania wywiadu opartej na najważniejszych założeniach proponowanych przez Schützego (choć za pośrednictwem niemieckich i austriackich historyków: Lutza Niethammera, Aleksandra von Plato i Gerharda Botza), uczyniło z tej metody wiodącą wśród polskich praktyków *oral history* w ogóle, jako że przez lata

- 9 Projekt „Biografia a tożsamość narodowa” realizowany był na Uniwersytecie Łódzkim w latach 1992–1994. Miał on na celu m.in. przeprowadzenie socjologicznej analizy tożsamości zbiorowej Polaków na podstawie wywiadów; *Biografia a tożsamość narodowa*, red. M. Czyżewski, A. Piotrowski, A. Rokuszewska-Pawełek, Łódź 1996. Nowe, poszerzone wydanie, zob. *Biografia i wojna. Metoda biograficzna w badaniu procesów społecznych. Wybór tekstów*, red. R. Dopierała, K. Waniek, Łódź 2016.
- 10 <https://rds.icm.edu.pl/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.18150/EEQCVR> (dostęp: 30 IX 2022 r.). Więcej na temat ADJ zob. J. Straczk, P. Filipkowski, *Archiwizacja danych jakościowych. Wprowadzenie*, „Studia Socjologiczne”, 2014, nr 3, s. 161–166; Zespół Archiwum Danych Jakościowych przy IFiS PAN, *Archiwum Danych Jakościowych przy IFiS PAN*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. 63 (2019), nr 1, s. 83–88.
- 11 F. Schütze, *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne*, tłum. K. Waniek, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, red. K. Kaźmierska, Kraków 2012, s. 141–278. Metodzie Schützego, jak również współpracy z nim polskich socjologów, poświęcony został specjalny numer „Qualitative Sociology Review”, R. X (2014), nr 1.
- 12 Na temat wzajemnych oddziaływań pomiędzy historią mówioną a metodą biograficzną pisałem w innym artykule; J. Gałęziowski, *Oral History and Biographical Method. Common Framework and Distinctions Resulting from Different Research Perspectives*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. XV (2019), nr 2, s. 76–103.

Ośrodek był liderem w zakresie realizacji projektów historii mówionej. Efektem tego zabiegu stało się swoiste zamieszanie metodologiczne, którego kulminacją była anegdotyczna już próba uczynienia z Fritza Schützego pioniera historii mówionej¹³. Procesowi zbliżenia obu pól badawczych sprzyjały utrzymywane na różnych poziomach wzajemne relacje naukowców i aktywistów, w ostatnich latach także w ramach prężnie rozwijających się badań nad pamięcią (*memory studies*). Te relacje od niedawna stają się również tematem namysłu teoretycznego zarówno w tekstach naukowych¹⁴, jak i we wspólnych przedsięwzięciach. Za takie można uznać m.in. książkę z relacjami biograficznymi żołnierzy ludowego Wojska Polskiego nagranych w ramach projektu historii mówionej, ale na etapie analizy i edycji materiału będącą efektem kolektywnej pracy socjolożki (Kai Kaźmierskiej) i historyka (Jarosława Pałki)¹⁵. Na uwagę zasługują również dwie książki ze wspomnieniami profesorów uniwersyteckich, jedna zrealizowana w ramie historii mówionej, druga w perspektywie socjologii biograficznej – obie jednak będące swoistym hołdem dla środowiska akademickiego rozmówców (co niewątpliwie odcisnęło piętno na ostatecznym kształcie obu dzieł)¹⁶. Te dwie pozycje wiele łączy – choćby metoda kolażu w prezentacji wywiadów – widać jednak różnice w podejściu do pozyskanego materiału, i szczególnie w publikacji dotyczącej Uniwersytetu Łódzkiego, konieczność zmierzenia się przez autorki-socjolożki (Kaję Kaźmierską, Katarzynę Waniek i Agatę Zysiak) z wyzwaniami właściwymi historii mówionej, jak choćby status relacji przekazywanych pod imieniem i nazwiskiem i związanymi z tą zasadą konsekwencjami¹⁷. Warto tu również wskazać na prace socjologów Anny Wylegały czy Piotra Filipkowskiego wyraźnie ciężące metodologicznie w kierunku historii mówionej¹⁸.

13 Sam badacz ostatecznie zdystansował się do tego pomysłu w wywiadzie opublikowanym w poprzednim numerze WRHM; J. Gałęziowski, „*I never thought I could be seen as an oral historian*” – Fritz Schütze about the autobiographical narrative interview and oral history in conversation with Jakub Gałęziowski, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, R. 11 (2021), s. 240.

14 J. Gałęziowski, K. Kaźmierska, *Together or apart. Doing biographical research and oral history in interdisciplinary context*, „Current Sociology”, 2022, online first, <https://doi.org/10.1177/00113921221132752>.

15 *Żołnierze ludowego Wojska Polskiego. Historie mówione*, red. K. Kaźmierska, J. Pałka, Łódź 2018.

16 *Profesor Niezwyczajny: wspomnienia profesorów Politechniki Krakowskiej*, red. J. Gałęziowski, J. Komperda, K. Żłobicka, Kraków 2011; *Opowiedzieć uniwersytet. Łódź akademicka w biografach wpisanych w losy Uniwersytetu Łódzkiego*, red. K. Kaźmierska, K. Waniek, A. Zysiak, Łódź 2015.

17 We wstępie autorki dzielą się refleksją związaną z ograniczeniami wynikającymi z przyjęcia takiej perspektywy badawczej; *Opowiedzieć uniwersytet...*, s. 19–20.

18 P. Filipkowski, *Historia mówiona i wojna. Doświadczenie obozu koncentracyjnego w perspektywie narracji biograficznych*, Wrocław 2010; A. Wylegała *Przesiedlenia a pamięć: studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej Galicji i polskich „Ziem Odzyskanych”*, Toruń 2014; *eadem*, *Był dwór, nie ma dworu. Reforma rolna w Polsce*, Wołowiec 2021. Wymienione książki, obok publikacji historyczek Marty Kurkowskiej-Budzan (*Antykomunistyczne podziemie...*)

Wspólny namysł teoretyczny i metodologiczny powinienem być pogłębiany i takie działania są podejmowane¹⁹.

Od przełomu pierwszej i drugiej dekady XXI w. można mówić o swoistej instytucjonalizacji historii mówionej w Polsce. W 2009 r. zostało powołane do życia Polskie Towarzystwo Historii Mówionej (PTHM), które „zrodziło się z potrzeby nadania formalnych ram rozwijającej się i różnorodnej aktywności” osób praktykujących historię mówioną²⁰. Stowarzyszenie „stawia sobie za cel doskonalenie standardów metodologicznych i etycznych historii mówionej tak jako dziedziny nauki czy kultury jak i działalności społecznej”. Niespełna dwa lata później Ośrodek „Pamięć i Przyszłość” wydał pierwszy numer „Wrocławskiego Rocznika Historii Mówionej” (WRHM), jak dotąd jedynego czasopisma naukowego poświęconego wyłącznie *oral history*. PTHM we współpracy z jednostkami naukowymi, gdzie nauczana jest historia mówiona, jak również instytucjami kultury i NGO-sami ją praktykującymi organizuje coroczne warsztaty dla członków i sympatyków stowarzyszenia, konferencje naukowe (także międzynarodowe), a także inicjuje debaty na tematy istotne dla osób posługujących się tą metodą, m.in. dotyczące etyki. Opublikowane w 2017 r. rekomendacje etyczne dla nagrywających wywiady stawiane były za przykład w wielu innych środowiskach, np. na forum Polskiego Towarzystwa Historycznego²¹. Szczególne nasilenie wydarzeń i inicjatyw da się zaobserwować w ostatnich kilku latach, kiedy PTHM nawiązał ściślejszą współpracę z nowo powstałym Centrum Archiwistyki Społecznej, czemu nie przeszkodziła pandemia, gdyż wiele spotkań zorganizowano zdalnie, zwiększając tym samym ich dostępność²².

i Wiktorii Kudeli-Świątek (*Odpamiętane: o historii mówionej na przykładzie narracji kazachstańskich Polaków o represjach na tle narodowościowym i religijnym*, Kraków 2013) wpisują się również w charakterystyczny w polskim środowisku akademickim profil prac naukowych na tematy związane z II wojną światową i jej konsekwencjami, gdzie wywiady stanowią istotną podstawę źródłową.

- 19 W listopadzie 2022 r. odbył się cykl trzech spotkań seminaryjnych o znamienym tytule: „Socjologia biograficzna a historia mówiona w Polsce (przeгляд dobrosąsiedzkich stosunków)”. Organizatorami tego przedsięwzięcia byli: Sekcja Badań Biograficznych PTHS, Centrum Badań Biograficznych i Historii Mówionej UŁ, Archiwum Danych Jakościowych IRIS PAN, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, Ośrodek „Pamięć i Przyszłość” i Polskie Towarzystwo Historii Mówionej.
- 20 <http://pthm.pl/stowarzyszenie/> (dostęp: 18 IX 2022 r.).
- 21 Na ten fakt zwróciła uwagę Marta Kurkowska-Budzan na ostatnim Walnym Zgromadzeniu PTHM, które odbyło się we Wrocławiu w czerwcu 2022 r. Rekomendacje etyczne dostępne są na stronie internetowej stowarzyszenia: <http://pthm.pl/rekomendacje/etyka/> (dostęp: 18 IX 2022 r.). W pierwszym roku pandemii Covid-19 wypracowane zostały również zalecenia dla nagrywających wywiady zarówno w formie tradycyjnej, jak i zdalnej, zob. <http://pthm.pl/rekomendacje/covid-19-a-historia-mowiona/>.
- 22 Większość wspólnie organizowanych webinarów dostępna jest online, na profilu facebookowym bądź na stronie internetowej PTHM.

Równoległe do nurtów badawczego i dokumentacyjnego od lat rozwija się w Polsce z powodzeniem reportaż historyczny, za którego podstawę źródłową służą opowieści uczestników rozmaitych zdarzeń czy mieszkańców konkretnych regionów²³. Teksty literackie oparte na zapisach wywiadów z ciekawymi ludźmi, odwoływanie się do zagadnień pamięci (indywidualnej, rodzinnej i zbiorowej) i zapomnienia sprawiły, że historia opowiadana (termin ukuty przez Martę Kurkowską-Budzan) zyskała w ostatnim czasie na popularności. Nie bez wpływu na to powodzenie pozostało zachłyśnięcie się narratywizmem i narracją jako gatunkiem literackim i sposobem opisywania świata. Choć autorzy nie powołują się bezpośrednio na *oral history*, jako ich perspektywę metodologiczną, to popularne książki-reportaże często wskazywane są (m.in. przez studentów) jako przykłady historii mówionej.

Można więc uznać, że historia mówiona ma się w Polsce świetnie i wystarczy, że praktykujący ją będą podążać wraz z nurtem. Lektura kilku tekstów, w tym zapisów dwóch debat na temat historii mówionej w Polsce, opublikowanych w ostatnim czasie, prowokuje jednak do namysłu – czy faktycznie płyniemy we właściwym kierunku²⁴. Szczególnie ciekawe są owe dwie debaty. W obu dyskusjach da się odnaleźć te same spostrzeżenia, podobne diagnozy i postulaty na przyszłość, co jednoznacznie wskazuje, że przez cztery lata dzielące te wydarzenia niewiele się zmieniło i można pokusić się o hipotezę, że trend swoistej „stagnacji”, jeśli chodzi zarówno o pomysły na sprawniejsze zarządzanie zgromadzonymi kolekcjami i bardziej owocne ich wykorzystanie, utrzymuje się na podobnym poziomie także i dzisiaj. Wypowiedzi te to przede wszystkim świadectwa rozczarowania akademików (gdyż wśród panelistów byli wyłącznie badacze), które było następstwem ich wcześniejszego zauroczenia możliwościami, jakie dawała historia mówiona, i jej potencjałem analitycznym (Piotr Filipkowski mówił wręcz o „przeszacowaniu” tego potencjału²⁵). Obrazowo

23 W ostatnim czasie szczególnie Wydawnictwo Czarne wydaje sporą ilość takiej literatury.

24 P. Filipkowski, A. Wylegała, M. Kurkowska-Budzan, M. Jarząbek, *Historia mówiona w Polsce. Głosy w dyskusji (podczas konferencji „Oral History in Central-Eastern Europe: Current Research Areas, Challenges and Specificity”, Łódź, 17-18 września 2015 r.)*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 5 (2015), s. 293-308; T. Rakowski, *Historia mówiona i źródła etnograficzne jako „wiedza pewna”. Przypadek potransformacyjnej historii Torgutów w zachodniej Mongolii oraz historii wsi Broniów w centralnej Polsce*, „Rocznik Antropologii Historii”, nr 5 (2015), s. 59-90; P. Filipkowski, *Historia mówiona jako historia faktyczna albo jak „odantropologizować” opowieści o przeszłości?*, „Rocznik Antropologii Historii”, nr 5 (2015), s. 91-108; M. Kurkowska-Budzan, *Ile cukru w cukrze, czyli ile historii w historii mówionej?*, [w:] *Klio na wolności. Historiografia dziejów najnowszych po 1989 roku*, red. M. Kruszyński [et al.], Lublin 2016, s. 117-124; D. Kałwa, *Historia mówiona w polskich badaniach...*; M. Stasiak, „Czy więc byliśmy i jesteśmy naiwni...?” *Jeszcze jeden głos w debacie nad wykorzystaniem relacji ustnych w badaniach najnowszej historii Polski*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 8 (2018), s. 29-61; P. Filipkowski, M. Kurkowska-Budzan, T. Rakowski, M. Stasiak, *Reanimacje i rewitalizacje – relacje ustne jako czynnik innowacji w badaniach historycznych. Głosy w dyskusji*, „Rocznik Antropologii Historii”, t. 12 (2019), s. 311-320.

25 P. Filipkowski, M. Kurkowska-Budzan, T. Rakowski, M. Stasiak, *op. cit.*, s. 313.

proces ten ujął Marcin Stasiak, pisząc o stopniowym „ulatywaniu” pierwotnego optymizmu wśród oralistów i oralistek, a następnie o pojawieniu się „poczucia dyskomfortu przechodzącego niekiedy w irytację”²⁶.

Jednym z głównych problemów zdiagnozowanych przez wymienionych autorów jest niekontrolowane rozrastanie się istniejących archiwów historii mówionej, powstawanie nowych kolekcji z nagraniami i wprost niemożliwa do ogarnięcia liczba relacji, nierzadko kiepskiej jakości. Ich zdaniem (a według mnie jest to wciąż aktualne) brakuje pomysłu na zarządzanie gromadzonymi zbiorami, które giną w cyfrowych repozytoriach, paradoksalnie, jak to ujęła Dobrochna Kałwa, „milknąć” i „popadając w zapomnienie”²⁷ – jak sądzę wbrew intencjom ich twórców, którym zapewne przyświecała misja „ocalenia od zapomnienia” relacji świadków historii. Piotr Filipkowski zadał nawet pytanie o celowość podejmowanych działań dokumentacyjnych, w sytuacji, kiedy utrwalony głos staje się niesłyszalny²⁸. Jedną z konsekwencji tego procesu jest m.in. dublowanie wywiadów z tymi samymi rozmówcami. Kałwa zauważyła prawidłowość, że łatwiej jest przeprowadzić po raz kolejny wywiad z daną osobą, niż podjąć próbę odnalezienia i skorzystania z tych już wcześniej zarejestrowanych²⁹ (niestety nie zawsze zarchiwizowanych, a jeśli już, to często nieopracowanych). Jestem przekonany, że jednym z zadań, jakie stoi przed РТНМ, jest podjęcie aktywnych działań prezentujących funkcjonujące w Polsce archiwa historii mówionej, propagujących potencjał istniejących kolekcji wywiadów i zachęcających do wykorzystywania ich w badaniach naukowych. Osobną kwestią pozostaje jednak to, że wiele wywiadów nagranych na potrzeby indywidualnych badań wykorzystywane jest jednorazowo przez (nagrywających je) badaczy, po czym lądują one w ich szufladach. Temat archiwizacji relacji ustnych pozyskiwanych do badań naukowych w celu ich późniejszej reanalizy to zagadnienie, z którym badacze historii mówionej w Polsce wciąż muszą się zmierzyć (być może czerpiąc z doświadczeń polskich socjologów, którzy zaczęli archiwizować dane z badań jakościowych, paradoksalnie, nie bez inspirowania się polskimi archiwami historii mówionej³⁰).

Zresztą to właśnie wykorzystanie pozyskiwanych relacji w celach naukowych budziło i budzi obecnie najwięcej wątpliwości w środowisku akademickim. Praktyka ta w Polsce wciąż należy do rzadkości m.in. z powodu braku metodologicznych wzorców. Historia mówiona nie doczekała się jednolitej metodologii analizy wywiadów, a podejmowane wysiłki interpretacyjne na ogół powiązane są z dyscyplinarnym

26 M. Stasiak, „Czy więc byliśmy...”, s. 30.

27 D. Kałwa, *Historia mówiona w polskich badaniach...*, s. 178.

28 P. Filipkowski, M. Kurkowska-Budzan, T. Rakowski, M. Stasiak, *op. cit.*, s. 313–314.

29 D. Kałwa, *Historia mówiona w polskich badaniach...*, s. 178.

30 J. Straczuk, P. Filipkowski, *op. cit.*, s. 162.

zapleczem samych badaczy i tradycją badawczą, z którą się utożsamiają. Inaczej na wywiady patrzą socjologowie, czym innym są one dla antropologów, a inaczej traktują je historycy, żeby wymienić przedstawicieli tylko niektórych dyscyplin korzystających z materiału empirycznego, jakim jest wywiad (wszyscy oni mogą, ale nie muszą rozpatrywać je w ramie *oral history*). W tym sensie, według mnie, znacznie częściej można mówić o multidyscyplinarności historii mówionej niż o interdyscyplinarności w jej praktykowaniu. Ta druga polega na sięganiu po metody zarezerwowane dla innych dziedzin naukowych, co wymaga kompetencji przekraczających dyscyplinarne granice. Zaklinanie rzeczywistości, że historia mówiona jest na wskroś interdyscyplinarna, nie pokrywa się moim zdaniem z rzeczywistością. Próby zastosowania takiego podejścia przez indywidualnych badaczy są niezwykle rzadkie³¹.

Największą nieufność do historii mówionej, zdaje się, odczuwają historycy, którzy poszukują „wiedzy pewnej”, by nawiązać do terminu wprowadzonego przez Tomasza Rakowskiego³². Zastanawiają się, ile faktycznie jest historii w historii mówionej³³. O ile więc warstwa faktograficzna utrwalona w nagraniach nie budzi większych obaw wśród badaczy społecznych i kulturowych, o tyle wielu historyków podważa wartość źródłową relacji ustnych, jednocześnie uznając za źródła historyczne inne egodokumenty, czy choćby zeznania sądowe (oczywiście w formie tekstowej). Sceptycyzm ten ma bezpośrednie przełożenie na analizę, gdyż dla większości historyków (jeśli już odwołują się do wywiadów) wiąże się z przymusem weryfikacji usłyszanych informacji z innymi (pisanymi i przez to ich zdaniem bardziej obiektywnymi) źródłami. Być może powodem tego dystansu jest coś, co Marta Kurkowska-Budzan nazwała „uwzniośleniem” figury świadka historii i przeniesieniem jego relacji do rangi świadectwa niepodlegającego krytyce ze względów moralnych³⁴. Taka postawa zaś, jej zdaniem, stoi w sprzeczności z misją historyka, który zobowiązany jest do utrzymania rygoru naukowego i swoistej podejrzliwości wobec źródeł³⁵. Można jednak zadać pytanie, czy faktycznie naszym, piszę to jako historyk, zadaniem jest przyjęcie postawy prokuratora (by nawiązać do porównania zastosowanego przez Kurkowską-Budzan³⁶). A może – chcąc korzystać z zasobu źródeł, poszerzonego o relacje ustne – należy zgodzić się, że optymalną ramą interpretacyjną

31 Przykładem mogą tu być prace Wiktorii Kudeli-Świątek, która będąc historyczką, z sukcesem stosuje metody lingwistyczne; W. Kudela-Świątek, *Odpamiętane: o historii mówionej...*. Por. *eadem*, *Marriage of convenience... In search of new analytical methods in oral history*. „Theatrum Historiae”, nr 14 (2014), s. 49–67.

32 T. Rakowski, *op. cit.*

33 M. Kurkowska-Budzan, *Ile cukru w cukrze...*

34 P. Filipkowski, M. Kurkowska-Budzan, T. Rakowski, M. Stasiak, *op. cit.*, s. 316.

35 P. Filipkowski, A. Wylegała, M. Kurkowska-Budzan, M. Jarząbek, *op. cit.*, s. 303.

36 P. Filipkowski, M. Kurkowska-Budzan, T. Rakowski, M. Stasiak, *op. cit.*, s. 316.

dla nich jest koncepcja władzy współdzielonej (*shared authority*)³⁷, solidnie zakorzeniona w refleksji teoretycznej o historii mówionej? Według mnie, pozwala ona uniknąć dysonansu pomiędzy zobowiązaniami (nierazko profilaktycznie sobie narzuconymi przez badacza) wobec (oczekiwań) świadka a ugruntowaną metodologicznie analizą. Jest to jednak możliwe przy założeniu, że historia mówiona stanowi „przedsięwzięcie na wskroś humanistyczne”, które może wzbogacić historiografię³⁸.

O wiarygodności relacji ustnych pisano wiele. Choć i klasycy różnili się w jej rozumieniu, to problem ten raz po raz ożywa także i dzisiaj w środowisku polskich badaczy historii mówionej. Wiąże się on również z powracającymi pytaniami o reprezentację historyczną i przekładalność ludzkiego doświadczenia na obiektywną wiedzę (formułowali je m.in. Piotr Filipkowski i Marcin Jarząbek)³⁹. Nie ma jednak zbyt wielu propozycji, jak wybrnąć z tych sygnalizowanych wielokrotnie dylematów⁴⁰. Zarzut, pojawiający się niemal we wszystkich wymienionych tekstach, że nieustannie zajmujemy się jedynie doskonaleniem warsztatu nagrywania relacji (pod względem metodologicznym, technicznym oraz etycznym) w zasadzie nie wyszedł poza teoretyczne rozważania. Również procedura badawcza zaproponowana przez Martę Kurkowską-Budzan, Emilię Soroko i Marcina Stasiaka zatrzymuje się na tym etapie – jest bowiem próbą ponownego wprowadzenia źródła wywołanego do historiografii poprzez ustrukturyzowanie techniki samego wywiadu⁴¹. Według autorów zabieg ten dzięki ujednoczeniu danych, z jednej strony umożliwiłby zastosowanie wobec nich klasycznej krytyki źródeł historycznych, z drugiej zaś pozwoliłby na badania porównawcze. Trzeba jednak zauważyć, że propozycja ta stawia całkowicie poza nawiasem dotychczas wytworzone źródła ustne, wielotysięczne kolekcje nagrań i transkrypcji przechowywane w polskich archiwach. Warto w tym kontekście zadać pytanie – czy

37 M. Frisch, *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral History*, Albany–New York 1990. Por. M. Kierzkowski, M. Frisch, „Nie marnujcie czasu...”. *Moje spotkania z oral history – rozmowa Michała Kierzkowskiego z Michaeliem Frischem w Buffalo, w stanie Nowy Jork w 2008 r.*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 10 (2020), s. 221–224.

38 P. Filipkowski, M. Kurkowska-Budzan, T. Rakowski, M. Stasiak, *op. cit.*, s. 313.

39 P. Filipkowski, *Historia mówiona...*, s. 1–3; M. Jarząbek, *Kategoria doświadczenia w interpretacji nagrań historii mówionej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 10 (2020), s. 38–52.

40 „Schodkowy” model interpretacji przedstawiony przez Marcina Jarząbka w obecnej formie przede wszystkim wyznacza kolejność podejmowanych czynności interpretacyjnych (czy bardziej kolejność zadawania pytań), niż stanowi całościową metodę analityczną. Z pewnością jednak może być punktem wyjścia do dyskusji nadającym jej pewien „liniowy” porządek; M. Jarząbek, *op. cit.*, s. 47–48.

41 M. Kurkowska-Budzan, E. Soroko, M. Stasiak, *Wywiad ustrukturyzowany w badaniach historycznych. Propozycja procedury badawczej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 10 (2020), s. 8–36.

dystans (czasowy, emocjonalny) dzielący badacza od źródła pozwoliłby na przeprowadzenie jego rzetelnej krytyki; i czy byłoby to etyczne działanie.

Pierwszy krok naprzód wobec dotychczasowych przedsięwzięć podejmowanych przez środowisko praktyków historii mówionej został już uczyniony. Zwiastunem ewolucji w podejściu do wywiadów była według mnie sesja analityczna, jaka odbyła się w ramach warsztatów PTHM w październiku 2021 r. na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Kaja Kaźmierska (socjolożka), Ewa Kępa (kulturoznawczyni), Andrzej Czyżewski (historyk) i Damian Gocół (filolog i lingwista) przedstawili własne interpretacje fragmentu relacji biograficznej⁴². Nie była to jeszcze wspólna analiza przypadku, ale spojrzenie na jedną konkretną historię życia z różnych perspektyw⁴³. Kolejnym krokiem powinna więc być kolektywna praca z wywiadami na specjalnie temu poświęconym seminarium analitycznym.

Paul Thompson zastanawiał się w swoim *Głosie przeszłości*, w jaki sposób „użyć [wywiadów] do interpretacji zmiany społecznej i kulturowej? Jak stworzyć na ich podstawie historię?”. Wymieniając kolejne książki, zaprezentował podejścia zastosowane przez ich autorów (m.in. analizę narracyjną, metodę *bricolage*’u czy studia przypadków)⁴⁴. Jego własne badania, mimo że zwiastowały rewolucyjne zmiany w podejściu do historiografii, z dzisiejszej perspektywy (przynajmniej na etapie analizy danych), zdaje się, nie wykraczają poza tradycyjną formułę krytyki źródeł historycznych⁴⁵. Większość przedstawionych w *Głosie przeszłości* sposobów interpretacji wywiadów to autorskie pomysły ich twórców biorących na warsztat przeprowadzone przez siebie rozmowy. Wyjątek stanowiła metoda Fritza Schütze’go, wskazana przez Thompsona jako przykład pracy zespołowej, w której kolektywna interpretacja wywiadu była istotnym elementem procedury analitycznej⁴⁶.

We wspomnianym już artykule na temat styków historii mówionej i metody biograficznej pisałem, że tym, czego badacze historii mówionej mogą szczególnie nauczyć się od socjologów biograficznych, jest warsztatowy styl pracy na etapie analizy jakościowej pozyskanego materiału empirycznego⁴⁷. Przejawia się on między innymi w postaci regularnych seminariów analitycznych, na których spotyka się społeczność akademicka w duchu współpracy, otwartości i równości,

42 W tym numerze „Wrocławskiego Rocznika Historii Mówionej” znajduje się zapis tego spotkania zredagowany przez Marcina Jarząbka.

43 Tego typu eksperymenty analityczne były podejmowane przez badaczy społecznych reprezentujących różne podejścia metodologiczne. Zob. np. cykl artykułów różnych autorów interpretujących wywiad z Natalią: „Qualitative Sociology Review”, t. x (2014), nr 1, s. 20–211.

44 Zob. rozdział poświęcony metodom interpretacji wywiadów: P. Thompson, J. Bornat, *op. cit.*, s. 587–645.

45 Zob. min. P. Thompson, *The Edwardians: the remaking of British society*, London 1975.

46 P. Thompson, J. Bornat, *op. cit.*, s. 617–618.

47 J. Gałęziowski, *Oral History...*, s. 96–97.

by wspólnie przyjrzeć się danym pozyskanym przez jednego z jej członków. Fritz Schütze w wywiadzie przeprowadzonym przez Kaję Kaźmierską dla „Qualitative Sociological Review” podkreślał demokratyczny i równościowy charakter tych zebrań, wskazując na korzyści płynące z takiego podejścia⁴⁸. Oto przedstawiciele różnych dyscyplin, z różnymi stopniami naukowymi i doświadczeniem spotykają się, aby ze swej własnej perspektywy zadać pytania badaczowi, który przychodzi ze swoim materiałem empirycznym w celu poddania go kolektywnej ocenie. Taka formuła, jak twierdzi Schütze, jemu samemu umożliwia nie tylko poznanie nowych, ciekawych materiałów, ale i „świeże” spojrzenie na nie; cenil sobie zwłaszcza udział studentów w prowadzonych przez siebie seminariach. Tego typu *joint data sessions* (termin zaczerpnięty od Gerharda Riemanna⁴⁹), poza możliwością wzbogacania warsztatu analitycznego, dają przede wszystkim szansę badaczowi na dostrzeżenie takich elementów w wywiadach, które są (już) dla niego niewidoczne, ze względu na obycie z treścią, a niekiedy i (poniekąd oczywiste) znużenie materiałem. Według Kaźmierskiej stawiane niekiedy naiwne pytania zadawane przez uczestników, którzy nie są ekspertami od danego tematu i nie znają kontekstu badań, pozwalają na skonfrontowanie własnych pomysłów interpretacyjnych, w myśl *seen but unnoticed* Harolda Garfinkela⁵⁰. Doświadczenie wielu badaczy, którzy mieli okazję pracować tą metodą, pokazuje, że takie wybiecie z rutyny (także dzięki zgodzie na krytykę własnej pracy) przynosi ciekawe i wartościowe efekty.

W Łodzi, nieprzerwalnie od 2011 r. przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych spotykają się na Seminariach Badań Biograficznych prowadzonych przez Kaję Kaźmierską i Katarzynę Waniek. Dziesiątki badaczy z całej Polski i tyleż samo tematów przewinęło się przez te cykliczne spotkania. Niezmiennie od lat, raz w miesiącu, w piątki od godziny 13.15 do 18.00 analizie poddawana jest transkrypcja najczęściej jednego wywiadu. Po krótkiej prezentacji badań i całej kolekcji danych, do badacza kierowane są najrozmaitsze pytania dotyczące przedmiotu jego studium, a po ich wyczerpaniu każdy uczestnik po kolei (ale bez przymusu) dzieli się swoimi wrażeniami z lektury. Taka sesja przy „okrągłym

48 K. Kaźmierska, *An Interview with Professor Fritz Schütze: Biography and Contribution to Interpretative Sociology*, „Qualitative Sociology Review”, t. x (2014), nr 1, s. 316-318.

49 G. Riemann, *A Situation, a Narrative, and a Life History. The Case of Natalia*, „Qualitative Sociology Review”, t. X, (2014), nr 1, s. 20; Por. G. Riemann, F. Schütze, *Some Notes on a Student Research Workshop on Biography Analysis, Interaction Analysis, and Analysis of Social Worlds*, „Biography and Society: Newsletter of the International Sociological Association Research Committee”, t. 38 (1987), nr 8, s. 54-70.

50 K. Kaźmierska, *Analyzing Biographical Data - Different Approaches of Doing Biographical Research*, „Qualitative Sociology Review”, t. x (2014), nr 1, s. 12. Por. H. Garfinkel, *Studia z etnometodologii*, tłum. A. Szulżycka, wyd. 2, Warszawa 2020.

stole” (*roundtable session*) może trwać niekiedy wiele godzin⁵¹. Choć niewątpliwie wyczerpujące, spotkanie może przynieść wiele korzyści nie tylko badaczowi, którego wywiady trafiają pod lupę innych naukowców, ale i pozostałym seminarzystom, którzy biorą na warsztat kolejne teksty kultury⁵². Tworzenie przyjaznej przestrzeni dla współlistnienia równouprawnionych perspektyw badawczych i wzajemnej komunikacji sprzyja uczeniu się od siebie nawzajem i poszerzaniu samoświadomości badawczej poszczególnych uczestników⁵³. Kolejki formowane corocznie przez osoby o różnym stażu naukowym i doświadczeniu, które życzą sobie, aby to właśnie ich materiały badawcze poddane zostały kolektywnej analizie, mogą świadczyć o poziomie tych warsztatów i ich renomie. Należy jednak zauważyć, że w kolejkach tych nie tłoczy się zbyt wielu historyków korzystających w swojej pracy badawczej z wywiadów, mimo że i na tych łamach niespełna dekadę temu pojawiła się zachęta do udziału w łódzkich seminariach⁵⁴. Być może pod szyldem historii mówionej można by zgromadzić jeszcze bardziej zróżnicowane grono badaczy?

Według mnie podobna formuła seminaryjna mogłaby zdać egzamin w odniesieniu do *oral history*, oczywiście przy wzięciu pod uwagę jej specyfiki, a szczególnie tego, że relacje ustne powstają niekonieczne w ramach badań naukowych i tworzone są na różne potrzeby (bez względu na ich przeznaczenie, mogą być jednak potem analizowane przez naukowców). Tym samym chciałbym zaproponować stworzenie przestrzeni do wspólnej analizy wywiadów w postaci Seminarium Historii Mówionej (SHM), i zaprosić do udziału w nim badaczki i badaczy oraz osoby na co dzień niezwiązane z Akademią. Na początek byłaby to seria pięciu spotkań, pomyślanych jako rodzaj pilotażu, który pozwoliłby ocenić, czy formuła zapożyczona od zaprzyjaźnionych socjologów z Łodzi sprawdzi się w środowisku praktyków historii mówionej. Seminaria odbywać się będą na Uniwersytecie Warszawskim, raz w miesiącu, od stycznia do maja 2023 r., w godzinach wczesnopopołudniowych i trwać, w zależności od potrzeb, od trzech do czterech godzin (z krótką przerwą). Partnerami tej inicjatywy są: Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Polskie

51 Pojęcie *roundtable session* wprowadził Gerhard Riemann. Więcej na temat przebiegu łódzkich seminariów biograficznych zob. K. Kaźmierska, *op. cit.*, s. 12; K. Kaźmierska, J. Wygnańska, *Workshops as an Essential Practice in Doing Biographical Research*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. xv (2019), nr 2, s. 164–177.

52 W ten sposób praktycy metody biograficznej odczytują transkrypcje wywiadów, które są dla nich przede wszystkim oderwanymi od konkretnych osób przypadkami analitycznymi; K. Kaźmierska, *Autobiograficzny wywiad narracyjny – kwestie etyczne i metodologiczne w kontekście archiwizacji narracji*, „Studia Socjologiczne”, 2014, nr 3, s. 231.

53 K. Kaźmierska, J. Wygnańska, *op. cit.*, s. 171.

54 E. Januszewska, I. Lewandowska, *Seminarium biograficzne w naukach społecznych, czyli jak rozmawiać o relacjach ustnych w różnych kontekstach*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 3 (2013), s. 299–303.

Towarzystwo Historii Mówionej oraz „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”. Pilotażowy cykl Seminariów Historii Mówionej miałby następującą formułę: każde spotkanie składałoby się z trzech etapów: prezentacji badań i okoliczności nagrania analizowanego wywiadu, pytań od uczestników i odpowiedzi badacza oraz sesji „okrągłego stołu”. Osoba, której materiały będą przedmiotem dyskusji, zostanie zobowiązana do przesłania ich pozostałym seminarzystom, którzy zadeklarują chęć wzięcia udziału w danym SHM (nie później niż na tydzień przed spotkaniem). Wywiad może być udostępniony w formie dźwiękowej lub już spisanej (bądź w obu wersjach), po uprzednim przygotowaniu go do upublicznienia na warunkach ustalonych przez nagrywającego z rozmówcą (np. po dokonaniu pseudonimizacji czy anonimizacji transkrypcji). Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że dobrą praktyką podczas przeprowadzania nowych wywiadów byłoby zasygnalizowanie nagrywanym, że ich relacja może być analizowana przez osoby trzecie (postulat ten dotyczy szczególnie badaczy, którzy zbierają relacje ustne do swoich badań i wcześniej nie przewidywali udostępniania innym pozyskanego przez siebie „surowego” materiału). W formule zgody na wykorzystanie relacji w badaniach warto uwzględnić ten aspekt. W przypadku wywiadów już przeprowadzonych należy odwołać się do istniejących już umów. Informacja o naborze referentów wraz z zachętą do zgłaszania wywiadów do analizy zostaną ogłoszone razem z terminami seminariów na profilu facebookowym SHM oraz na stronach internetowych i w mediach społecznościowych partnerów wydarzenia.

Do udziału w tym eksperymencie zachęcam przedstawicielki i przedstawiciele różnych dyscyplin, ośrodków badawczych, instytucji kultury i organizacji pozarządowych, którzy chcieliby spotykać się regularnie, aby raz w miesiącu przez kilka godzin wspólnie analizować zadaną relację ustną (zwykle stanowiącą część jakiejś większej kolekcji nagrań). Tak pomyślane Seminarium Historii Mówionej ma potencjał, aby stać się laboratorium wykuwania się wzorów interpretacji dla różnych typów wywiadów (niekoniecznie wyłącznie biograficznych) powstających w ramie historii mówionej. Procesowi temu towarzyszyć będzie jednak konieczność zmierzenia się z „odmiennością” historii mówionej (by odwołać się do klasycznego już tekstu Alessandra Portellego⁵⁵) i jej „wyróżniającymi” cechami, m.in. oralnością źródeł ustnych, kwestią ich wiarygodności, obiektywności, reprezentatywności czy autorstwa. Co istotne, analizowane będą mogły być nie tylko transkrypcje (stanowiące wszak już pierwsze interpretacje zdarzenia, jakim jest sytuacja wywiadu i sama rozmowa), ale i nagrania dźwiękowe, które w historii mówionej odgrywają pierwszorzędną rolę. Wyzwaniem będzie znalezienie właściwego podejścia do źródeł zastanych – relacji zarejestrowanych w przeszłości przez innych twórców. Można założyć, że analogicznie do efektów, jakie przynoszą

55 A. Portelli, *Co stanowi o odmienności historii mówionej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, numer specjalny, 2018, s. 23–38.

Seminaria Badań Biograficznych, i te mogą poskutkować podniesieniem jakości pracy poszczególnych osób poprzez wzbogacenie warsztatu analitycznego, wymianę doświadczeń i intelektualnych inspiracji. Być może sama formuła spotkań w przyszłości będzie musiała ulec modyfikacji i dopiero z czasem zostanie wypracowany optymalny model wspólnych sesji analitycznych, który się zakorzeni w środowisku historii mówionej w Polsce i stanie stałym elementem współpracy jego członków. Można się jednak spodziewać, że takie spotkania będą miały walor wspólnototwórczy dla rozproszonego środowiska oralistów i oralistek. Poza szlifowaniem warsztatu metodologicznego, SHM będą przestrzenią do dzielenia się doświadczeniami nie tylko z terenu, ale też wątpliwościami towarzyszącymi analizie materiału; podejmowana będzie refleksja etyczna w odniesieniu do prowadzonych badań i ich późniejszej popularyzacji. Sygnalizowana w kuluarach potrzeba koleżeńskiej interwizji, gdzie podnoszone byłyby kwestie trudne i delikatne oraz omawiane rozmaite dylematy etyczne, miałyby szansę urzeczywistnić się również w tej formule (osobnym tematem do dyskusji wciąż pozostaje superwizja w warsztacie praktyków *oral history*). Będzie to także okazja do pogłębienia namysłu teoretycznego nad historią mówioną, szczególnie w kontekście pokrewnych dziedzin, m.in. badań biograficznych czy pamięćoznawstwa (*memory studies*).

Przesunięcie akcentu na pracę grupową i przez to jej dowartościowanie może stanowić dla wielu osób impuls do przełamania „odwiecznej” praktyki obecnej w środowiskach akademickich polegającej na działaniu w pewnej izolacji, gdy tymczasem raz pozyskane materiały mogłyby służyć także innym do odkrywania kolejnych warstw interpretacyjnych relacji. Ponadto wspólna analiza i dyskusja na seminariach mogłyby stać się podstawą do edycji danego źródła i jego publikacji, np. na łamach WRHM.

Piotr Filipkowski podczas pierwszej z dwóch przywołanych wyżej debat na temat statusu historii mówionej w Polsce sugerował konieczność wybicia się jej na intelektualną samodzielność⁵⁶. Niech więc regularne spotkania oralistów i oralistek wokół badanych (ale nie zawsze samodzielnie przeprowadzanych) przez nich wywiadów będzie kolejnym krokiem do osiągnięcia takiej właśnie niezależności. Byłoby to również wcielenie w życie postulatów Anny Wylegały z tej samej dyskusji dotyczącego dowartościowania historii mówionej jako pełnoprawnej metody badawczej i wprowadzenia jej do Akademii – ale już nie w postaci kolejnego kursu nauczania techniki prowadzenia wywiadu, lecz w formie stosowanej (*applied*), jako praktyki analitycznej⁵⁷. Istotnym jej elementem byłby otwarty charakter spotkań, dający możliwość czerpania inspiracji od przedstawicieli różnych

56 P. Filipkowski, A. Wylegała, M. Kurkowska-Budzan, M. Jarząbek, *op. cit.*, s. 296.

57 *Ibidem*, s. 299–300.

dyscyplin naukowych, a w dalszej perspektywie będący załącznikiem multidyscyplinarnych zespołów badawczych pracujących z wywiadami (bez wykluczania innych źródeł). Wprowadzenie na stałe do krajobrazu polskiej historii mówionej tego typu seminariów stanowiłoby, obok wydawania branżowego czasopisma i ustanowienia konkursu na prace dyplomowe wykorzystujące historię mówioną⁵⁸ (obie inicjatywy koordynowane przez wrocławski Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”), kolejny etap w osiągnięciu wyżej wspomnianych celów.

58 Jest to konkurs na prace licencjackie i magisterskie z wykorzystaniem historii mówionej, którego pierwsza edycja odbyła się w 2021 r.

Bibliografia

- Biografia a tożsamość narodowa*, red. M. Czyżewski, A. Piotrowski, A. Rokuszewska-Pawełek, Łódź 1996.
- Biografia i wojna. Metoda biograficzna w badaniu procesów społecznych. Wybór Tekstów*, red. R. Dopierała, K. Waniek, Łódź 2016.
- Chorążki M., *Świadek, protokół przesłuchania świadka oraz relacje jako źródło do badania dziejów historii najnowszej. Podobieństwa i różnice w pracy prokuratora IPN i historyka*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 5 (2015), s. 57–75.
- Filipkowski P., *Historia mówiona i wojna. Doświadczenie obozu koncentracyjnego w perspektywie narracji biograficznych*, Wrocław 2010.
- Filipkowski P., *Historia mówiona jako historia faktyczna albo jak „odantropologizować” opowieści o przeszłości?*, „Rocznik Antropologii Historii”, nr 5 (2015), s. 91–108.
- Filipkowski P., Wylegała A., Kurkowska-Budzan M., Jarząbek M., *Historia mówiona w Polsce. Głosy w dyskusji (podczas konferencji „Oral History in Central-Eastern Europe: Current Research Areas, Challenges and Specificity”, Łódź, 17–18 września 2015 r.)*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 5 (2015), s. 293–308.
- Filipkowski P., Kurkowska-Budzan M., Rakowski T., Stasiak M., *Reanimacje i rewitalizacje – relacje ustne jako czynnik innowacji w badaniach historycznych. Głosy w dyskusji*, „Rocznik Antropologii Historii”, t. 12 (2019), s. 311–320.
- Frisch M., *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral History*, Albany–New York 1990.
- Gałęziowski J., *Oral History and Biographical Method. Common Framework and Distinctions Resulting from Different Research Perspectives*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. xv (2019), nr 2, s. 76–103.
- Gałęziowski J., *„I never thought I could be seen as an oral historian” – Fritz Schütze about the autobiographical narrative interview and oral history in conversation with Jakub Gałęziowski*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 11 (2021), s. 238–260.
- Gałęziowski J., Kaźmierska K., *Together or apart. Doing biographical research and oral history in interdisciplinary context*, „Current Sociology”, 2022, online first, <https://doi.org/10.1177/00113921221132752>.
- Garfinkel H., *Studia z etnometodologii*, tłum. A. Szulżycka, wyd. 2, Warszawa 2020.
- Jarska N., *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945–1960*, Warszawa 2015.
- Januszewska E., Lewandowska I., *Seminarium biograficzne w naukach społecznych, czyli jak rozmawiać o relacjach ustnych w różnych kontekstach*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 3 (2013), s. 299–303.
- Jarząbek M., *Kategoria doświadczenia w interpretacji nagrań historii mówionej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 10 (2020), s. 38–52.
- Kałwa D., *Kozetka historyka: oral history w badaniach życia prywatnego*, [w:] *Rodzina – prywatność – intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim. Sympozjum na XVII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich (Kraków 15–18 września 2004)*. Zbiór studiów, red. D. Kałwa, A. Walaszek, A. Żarnowska, Warszawa 2006, s. 181–190.

- Kałwa D., *Historia mówiona w krajach postkomunistycznych. Rekonesans*, „Kultura i Historia”, nr 18 (2010), <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/1887> (dostęp: 18 IX 2022 r.).
- Kałwa D., *Historia mówiona w polskich badaniach dziejów najnowszych*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 7 (2017), s. 163–183.
- Kaźmierska K., *Analyzing Biographical Data – Different Approaches of Doing Biographical Research*. „Qualitative Sociology Review”, t. x (2014), nr 1, s. 6–17.
- Kaźmierska K., *An Interview with Professor Fritz Schütze: Biography and Contribution to Interpretative Sociology*. „Qualitative Sociology Review”, t. x (2014), nr 1, s. 284–359.
- Kaźmierska K., *Autobiograficzny wywiad narracyjny – kwestie etyczne i metodologiczne w kontekście archiwizacji narracji*, „Studia Socjologiczne”, 2014, nr 3, s. 221–238.
- Kaźmierska K., Wygnańska J., *Workshops as an Essential Practice in Doing Biographical Research*, „Przeгляд Socjologii Jakościowej”, t. xv (2019), nr 2, s. 164–177.
- Kersten K., *Relacje jako typ źródła historycznego*, [w:] *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 17–21 września 1968 r. Referaty plenarne. Sekcje VII–XI*, Warszawa 1968, s. 316–329.
- Kersten K., *Historyk – twórca źródeł*, „Kwartalnik Historyczny”, 1971, nr 2, s. 313–329.
- Kierzkowski M., Frisch M., „Nie marnujcie czasu...”. *Moje spotkania z oral history – rozmowa Michała Kierzkowskiego z Michaeliem Frischem w Buffalo, w stanie Nowy Jork w 2008 r.*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, t. 10 (2020), s. 214–234.
- Klich-Kluczevska B., *Przez dziurkę od klucza. Życie prywatne w Krakowie (1945–1989)*, Warszawa 2005.
- Kudela-Świątek W., *Marriage of convenience... In search of new analytical methods in oral history*. „Theatrum Historiae”, nr 14, s. 49–67.
- Kudela-Świątek W., *Odpamiętane: o historii mówionej na przykładzie narracji kazachstańskich Polaków o represjach na tle narodowościowym i religijnym*, Kraków 2013.
- Kurkowska-Budzan M., *Antykomunistyczne podziemie zbrojne na Białostoczczyźnie. Analiza współczesnej symbolizacji przeszłości*, Kraków 2009.
- Kurkowska-Budzan M., *Historia zwykłych ludzi. Współczesna angielska historiografia dziejów społecznych*, Kraków 2003.
- Kurkowska-Budzan M., *Ile cukru w cukrze, czyli ile historii w historii mówionej?*, [w:] *Klio na wolności. Historiografia dziejów najnowszych po 1989 roku*, red. M. Kruszyński [et al.], Lublin 2016, s. 117–124.
- Kurkowska-Budzan M., *Informator, świadek historii, narrator – kilka wątków epistemologicznych i etycznych oral history*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 1 (2011), s. 9–34.
- Kurkowska-Budzan M., Stasiak M., *Stadion na peryferiach*, Kraków 2016.
- Kurkowska-Budzan M., Soroko E., Stasiak M., *Wywiad ustrukturyzowany w badaniach historycznych. Propozycja procedury badawczej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, r. 10 (2020), s. 8–36.
- Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, red. K. Kaźmierska, Kraków 2012.
- Opowiedzieć uniwersytet. Łódź akademicka w biografiach wpisanych w losy Uniwersytetu Łódzkiego*, red. K. Kaźmierska, K. Waniek, A. Zysiak, Łódź 2015.

- Portelli A., *Co stanowi o odmienności historii mówionej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, numer specjalny, 2018, s. 23–38.
- Profesor Niezwyčajny: wspomnienia profesorów Politechniki Krakowskiej, red. J. Gałęziowski, J. Komperda, K. Żłobicka, Kraków 2011.
- Rakowski T., *Historia mówiona i źródła etnograficzne jako „wiedza pewna”. Przypadek potransformacyjnej historii Torgutów w zachodniej Mongolii oraz historii wsi Broniów w centralnej Polsce*, „Rocznik Antropologii Historii”, nr 5 (2015), s. 59–90.
- Riemann G., *A Situation, a Narrative, and a Life History. The Case of Natalia*, „Qualitative Sociology Review”, t. x (2014), nr 1, s. 20–37.
- Riemann G., Schütze F., *Some Notes on a Student Research Workshop on Biography Analysis, Interaction Analysis, and Analysis of Social Worlds*, „Biography and Society: Newsletter of the International Sociological Association Research Committee”, t. 38 (1987), nr 8, s. 54–70.
- Schütze F., *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne*, tłum. K. Waniek, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, red. K. Kaźmierska, Kraków 2012, s. 141–278.
- Stasiak M., „Czy więc byliśmy i jesteśmy naiwni...?” *Jeszcze jeden głos w debacie nad wykorzystaniem relacji ustnych w badaniach najnowszej historii Polski*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, R. 8 (2018), s. 29–61.
- Stasiak M., *Polio w Polsce 1945–1989: studium z historii niepełnosprawności*, Kraków 2021.
- Straczuk J., Filipkowski P., *Archiwizacja danych jakościowych. Wprowadzenie*, „Studia socjologiczne”, nr 3 (2014), s. 161–166.
- Szpak E., *Między osiedlem a zagrodą. Życie codzienne mieszkańców PGR-ów*, Warszawa 2005.
- Szpak E., *Mentalność ludności wiejskiej w PRL. Studium zmian*, Warszawa 2013.
- Thompson P., *The Edwardians: the remaking of British society*, London 1975.
- Thompson P., Bornat J., *Głos przeszłości. Wprowadzenie do historii mówionej*, tłum. P. Tomanek, Warszawa 2021.
- Wylegała A., *Przesiedlenia a pamięć: studium (nie)pamięci spotecznej na przykładzie ukraińskiej Galicji i polskich „Ziem Odzyskanych”*, Toruń 2014.
- Wylegała A., *Był dwór, nie ma dworu. Reforma rolna w Polsce*, Wołowiec 2021.
- Wylegała A., *Pamiętniki konkursowe oraz współczesne wywiady jako komplementarne źródła do badania chłopskiego doświadczenia reformy rolnej*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. 66 (2022), nr 2, s. 185–211.
- Zespół Archiwum Danych Jakościowych przy IFiS PAN, *Archiwum Danych Jakościowych przy IFiS PAN*, „Kultura i społeczeństwo”, nr 1 (2019), s. 83–88.
- Żołnierze ludowego Wojska Polskiego. Historie mówione*, red. K. Kaźmierska, J. Pałka, Łódź 2018.

Summary

In the first part of the article, the author discusses the status of oral history in the Polish humanities and culture, and analyses its condition, illuminating the path of its development in Poland over the last fifteen years and referring to selected scholarly texts diagnosing the problems and challenges of this research and documentation practice. On this basis, he postulates moving to the next stage of work with interviews, namely their analysis. Referring to the postulate put forward in one of the earlier texts that in this respect oralists can and should draw inspiration from the practice of biographical sociologists, the author encourages scholars to take up the challenge of including analytical sessions in their individual research practice, consisting of joint interpretation of interviews by representatives of various disciplines, bringing their own experience and knowledge to this process. In this way, the author formulates the need to create a space for such meetings - under the title of Oral History Seminars - where, in addition to a collective analysis of empirical material, ethical reflection will be undertaken related to the research that has been conducted and its subsequent popularisation.